

Zuzana KOBRLOVÁ

Čarodějnické a kouzelnické procesy v zahraniční historiografii: nové perspektivy a úhly pohledu

Abstract: *Witch Trials and Sorcery Processes in Foreign Historiography: New Perspectives and Angles of View*

The present study is devoted to historiographical foreign production related to the issue of processes with witches and female sorcerers, especially to the development of linguistically German and English research within approximately the last thirty years. The transformation of individual theories and methodological approaches to the topic using other scientific disciplines, such as anthropology, ethnology or psychology is reflected. Also some questions concerning, for example, the role of torture or solving the problem whether the processes can be described as a profitable programme of elites are accentuated here. These questions are subsequently partly answered just through the new results of the international research.

Key words: *witchcraft – sorcery – historiography – torture*

Studie si klade za cíl představit ty z monografií a studií zahraničních badatelů, které se věnují problematice čarodějnických a kouzelnických procesů, a to především v posledních třiceti letech. Samozřejmě nelze bez výjimky opomenout i vývoj předcházející těmto desetiletím. Tento však bude představen pouze v nezbytném rozsahu tak, aby bylo možno vhodně komparovat soudobý stav bádání s pojetím kolem a po roce 1900. Tento vhléd považuji za nezbytný také s ohledem na pochopitelnou kontinuitu historiografie, s ohledem na rozšiřující se inspirační zdroje bádání a s tím související postupnou proměnu tematickou i metodologickou. Pod spojením „zahraniční badatelé“ pak pro účely této studie rozumím historiky píšící anglickým a německým jazykem. Ačkoli, jak nutno připustit, kupříkladu zájem ruských a polských vědců o čarodějnické a kouzelnické procesy taktéž značně roste a výzkum zde výrazně pokročil, rozumný rozsah studie nedovoluje věnovat těmto dostatečný prostor a z tohoto důvodu jsem se po úvaze přiklonila k této selekci. I samotný výběr příslušných autorů, jejich studií a prací je pochopitelně nutně selektivní. Dovolila jsem si zvolit takové monografie a články, které považuji za nosné a důležité, a to i pro rozvoj domácího bádání, a které, jak doufám,

vhodně ilustrují metodologický a neméně i tematický boom, jež zasáhl tuto oblast historického zájmu v posledních desetiletích.

Ačkoli je po mém soudu problematika užívání magie, či domnělého užívání magie, a následných perzekucí nesmírně zajímavá, až atraktivní s popularizačním potenciálem, nebyla tomuto tématu od 80. let 20. století¹ v české historiografii věnována systematická a odpovídající pozornost. Z tohoto důvodu považuji za užitečné oživit a snad i podpořit případný další rozvoj této oblasti bádání v domácím prostředí prostřednictvím analýzy výsledků zahraniční historiografie. Nezamýšlím však prvoplánově kritizovat stav české historické vědy. Nutno totiž předeslat, že domácí bádání neprodělalo v této oblasti historického zájmu natolik nosný a překotný vývoj a případná komparace s výsledky zahraničních monografií a studií tak ve své podstatě ani není zcela možná. Také z těchto důvodů věřím, že přehled stávající zahraniční jazykově německé a anglické historiografie napomůže, či snad alespoň může napomoci, novému podnícení zájmu o tento nesmírně zajímavý a dosud vlastně do značné míry neprobádaný fenomén v rámci českých dějin. Pokud se to podaří, byť třeba jen z malé části, dovolím si svůj výše uvedený cíl považovat, byť možná neskromně, za dosažený.

Začněme tedy stručným exkurzem do dějin čarodějnictví, respektive do dějin psaní o čarodějnictví. O vědeckém zkoumání tohoto fenoménu v dnešním slova smyslu můžeme snad hovořit od druhé poloviny 19. století.² Důležitý mezník představuje v této souvislosti práce Wilhelma Gottlieba Soldana *Geschichte der Hexenprocesse* z roku 1843, která byla dále doplněna jeho zetěm Heinrichem Heppem.³ Velkou pozornost svorně věnovali roli tortury, považovali ji dokonce za „*die eigentliche Seele des ganzen Prozessverfahrens*“.⁴

1 Rozumím tím publikaci Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16. – 17. století*, Praha 1986.

2 O kouzelnických procesech můžeme hovořit od starověku, o čarodějnických procesech, respektive o jejich reflexi v literatuře, lze ovšem hovořit až od 15. století, a to především ve vztahu k teologickým a démonologickým spisům či příručkám jednotlivých inkvizitorů. Kupříkladu Henricus Institoris, autor knihy *Kladivo na čarodějnice (Malleus Maleficarum)*, byl toho názoru, že objevení se čarodějnické sekty je předzvěstí posledního soudu. Tento eschatologický pohled nalézáme v démonologické literatuře ještě dvě století po vydání této knihy vyšlé poprvé roku 1486 ve Špyru. Podrobněji k následnému vývoji, včetně argumentačních střetů mezi stoupenci a odpůrci pronásledování v raném novověku Wolfgang BEHRINGER, *Geschichte der Hexenforschung*, in: Sönke Lorenz – Jürgen Michael Schmidt (Hgg.), *Wider alle Hexerei und Teufelswerk*, Ostfildern 2004, především s. 487–495.

3 Soldan i Hepe byli evangelickými teology. V souvislosti s jejich přelomovou interpretací se hodne používá označení *Soldan-Hepe paradigm*. K tomuto podrobněji např. Nils FREYTAG, *Auf dem Scheiterhaufen der Moderne. Hexengeschichtsschreibung im 19. Jahrhundert*, in: Katrin Moeller – Burghart Schmidt (Hgg.), *Realität und Mythos. Hexenverfolgung und Rezeptionsgeschichte*, Hamburg 2003, s. 150–162. K Soldanovi a Heppemu též krátce W. BEHRINGER, *Geschichte*, s. 522–523 a 528–529, a zejména příslušná hesla v *Encyclopedia of Witchcraft, the western Tradition*, Richard M. Golden (ed.), vol. 1 A-D, vol. 2 E-J, vol. 3 K-P, vol. 4 Q-Z, Santa Barbara 2006.

4 Heinrich HEPPE, *Soldan's Geschichte der Hexenprozesse*, Stuttgart 1880, s. 355.

Starší historiografické bádání přelomu 19. a 20. století reprezentuje zřejmě nejlépe práce historika Josepha Hansena *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung* a dále jeho ediční počin *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*.⁵ V případě druhé z uvedených monografií se jedná o dodnes velmi cenné sebrání pramenů, často v originálním latinském znění uvedených papežských bul, výňatků z kanonického práva či traktátů, vztahujících se k problematice čarodějnictví a kouzelnictví. Co do dokumentů k prvním, respektive údajně prvním, francouzským procesům ze 14. století se však nechal autor oklamat falzy.⁶ Ve vztahu k českému a moravskému prostředí nacházíme v publikaci dokumenty k působení autora knihy *Malleus Maleficarum* na půdě Čech a Moravy, kam byl Henricus Institoris v roce 1500 vyslán papežem Alexandrem VI. jako inkvizitor.⁷

Pilíře, o které se opírá a na nichž stojí bádání před i po roce 1900 tak tvoří především právní příručky, dobrozdání jednotlivých právnických fakult k případům magie, démonologické a teologické spisy a případně též normativní nařízení církevní provenience. Ve třicátých letech minulého století však dochází k posunu, a to s monografií etnologa Edgara Evanse-Pritcharda *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*,⁸ kde je mimo jiné věnována pozornost funkci magie ve společnosti. Tento společenský aspekt coby další rozměr vede ke zkoumání perzekucí z nových zorných úhlů. Na monografii Evanse-Pritcharda poté v 70. letech navazují etnologii a antropologii ovlivněné práce Keitha Thomase, Alana Macfarlanea a Erika Midelforta,⁹ které dovrší změnu paradigmatu v bádání o čarodějnických a kouzelnických procesech – od práva a teologie se přesouvá zájem vědců k hospodářskému a sociálnímu zázemí pronásledovaných i pronásledovatelů. Stranou pak nezůstává ani příslušný kontext kulturní a ideový. Od 70. či posléze od 80. let lze hovořit o plném etablování této problematiky, o moderním bádání o čarodějnictví v rámci vědecké historiografické tradice.

5 Joseph HANSEN, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn 1901; TÝŽ, *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung*, München 1900.

6 Tuto skutečnost prokázal Norman Cohn. Blíže o konkrétních falzech Robert MUCHEMBLED, *Země protikladů: Francie, Nizozemí, Spojené provincie*, in: Robert Muchembled (ed.), *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Praha 1997, s. 89. Doplňuji, že Bedřich Šindelář stále v těchto případech z Josepha Hansena vychází a kupříkladu falzifikáty k procesům v Carcassonne z první poloviny 14. století uvádí jakožto doklady spolehlivé. B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 66.

7 J. HANSEN, *Quellen*, s. 30–31.

8 Edgar EVANS-PRITCHARD, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, Oxford 1937. Jedná se o oblast africkou, odpovídající dnešnímu Súdánu.

9 Keith THOMAS, *Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century*, London 1971; Alan D. J. MACFARLANE, *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study*, London 1970; Eric MIDEFORTH, *Witch-Hunting in South-Western Germany 1582–1684. Social and Intellectual Foundations*, Stanford – Calif 1972.

Midelfortova výše zmiňovaná práce *Witch-Hunting in South-Western Germany* má být, podle přání autora samého, vnímána jako komparativní historie. Věnuje zde detailní pozornost především velkým pronásledováním, která taktéž kvantitativně vymezuje počtem obětí, přičemž tento počet musel v případě velkého pronásledování překročit dvacet za rok.¹⁰ Povšiml si zajímavé skutečnosti, že mnoho regionů v jím studované oblasti pronásledovalo čarodějnickou sektu, aniž byl užíván démonologický komplex.¹¹ Tomuto aspektu perzekucí věnují badatelé pozornost dodnes. Kupříkladu Eva Labouvie se ve své práci *Zauberei und Hexenwerk*¹² snaží přiblížit rozdílné pojmání čarodějnic u církve a lidových vrstev.

Můžeme tedy říci, že v 70. a 80. letech dochází k systematizaci přístupu k procesům, k jejich kvantifikaci, ke zkoumání v rámci vymezeného geografického a časového horizontu a také, což je důležité, k rozlišení vnitřní struktury jednotlivých perzekucí, tedy ke konkretizaci kvalitativní složky, vnitřního charakteru konkrétního procesu. Také z tohoto důvodu moderní historiografie již ve většině rozlišuje mezi čarodějnictvím (*Hexerei, Witchcraft*) a kouzelnictvím (*Zauberei, Sorcery*).¹³

Změna v přístupu k pramenům s sebou nesla nejen rozšíření pramenné základny, ale neméně i obohacení metodologické i teoretické. Nové úhly pohledu na fenomén rané novověkých perzekucí osob podezřelých ze spolčení s ďáblem či prostého maleficia (tj. škodlivé magie) ve spojení s kladením nových otázek znamenají nebývalý kvalitativní i kvantitativní nárůst prací dotýkajících se této oblasti bádání. Ke slovu přichází, vedle tradičních právních dějin či zkoumání teologických a démonologických spisů, široké spektrum příbuzných disciplín. Vedle již zmiňované etnologie a antropologie nelze opomenout psychologii, dějiny umění, medicínu, kriminologii a v neposlední řadě sociologii či gender studies. V souvislosti s posledně jmenovaným je zapotřebí zmínit poměrně hojně zastoupený feministický směr historiografie, o němž bude níže řeč podrobněji, interpretující perzekuce ponejvíce jako systematické pronásledování žen.

10 E. MIDELFORT, *Witch-Hunting*, s. 9.

11 Tamtéž, s. 30.

12 Eva LABOUVIE, *Zauberei und Hexenwerk. Ländliche Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993.

13 *Cumulative concept of witchcraft*. Tento koncept v sobě zahrnuje zpravidla pět prvků – pakt s ďáblem, let povětřím, účast na sabatu, obcování s ďáblem a škodlivou magii: „*kumulative Tatbestandsauffassung des Hexereidelikts, bestehend aus den fünf Hauptelementen Teufelspakt (und damit verbunden Apostasie), Teufelsbuhlschaft, Hexensabbat, Hexenflug und Schadenszauber*“; Marianne SAUTER, *Hexenprozess und Folter. Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert* (Hexenforschung 13), Bielefeld 2010, s. 64. O této problematice analogicky, mezi jinými, též Walter RUMMEL – Rita VOLTMER, *Hexen und Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit*, Darmstadt 2008, s. 5.

Interdisciplinarita přispívá neméně k rozšíření tematickému. Zájem badatelů nově poutají, vedle dosavadních právních kodifikací ve spojení s torturou, démonologických traktátů a soudních akt také jednotliví účastníci procesů z řad pronásledovaných i pronásledovatelů, jejich sociální statut, majetkové zázemí a pohlaví, dále ikonografické motivy, novinové záznamy i mentální vzorce označované za kolektivní mentality. Důležité otázky spočívají ve funkcích pronásledování ve společnosti, například jakožto formy řešení sociálních konfliktů, a také v samých příčinách pronásledování.

V 80. letech začíná být výrazněji diskutováno též využití tzv. čarodějnické kartotéky vzniklé v období před a za druhé světové války pod dohledem a na popud Heinricha Himmlera. *Hexen-Sonderkommando*¹⁴ shromažďovalo aktové materiály dotýkající se procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi v jednotlivých evropských, v menší míře i zemích mimoevropských, jako jsou Mexiko či Indie. Národní socialisté cítili možnost využít perzekucí, které považovali za pronásledování germánských (tj. árijských) žen, v anticírkevní propagandě. K využití těchto fondů, čítajících cca 30 000 listů, přistoupili badatelé jako Wolfgang Behringer pro bavorské oblasti či Karen Lambrecht ve své ceněné práci o perzekucích ve Slezsku. Kartotéku, která se dnes nachází ve Státním archivu v Poznani, pro soudobé bádání objevil mezi prvními Gerhard Schormann.¹⁵

Na změnu přístupu k historické materii a na kvalitativní i kvantitativní nárůst prací reagují jednotlivé vědecké kolektivy zakládáním badatelských skupin. Nejznámější je v této souvislosti bezpochyby *Arbeitskreis Interdisziplinäre Hexenforschung* (AKIH) založená roku 1985 ve Stuttgartu.¹⁶ Vedle organizace pravidelných mezinárodních konferencí

14 V literatuře se setkáváme taktéž s označením *SS-Hexensonderkommando* či *Hexen-Sonderauftrag*. Petr KREUZ, *Himmelrova „čarodějnická kartotéka“ a české země*, Kuděj 2, 2002, s. 102. Blíže pak taktéž sborník Dieter R. BAUER – Sönke LORENZ – Jürgen Michael SCHMIDT – Wolfgang BEHRINGER (Hgg.), *Himmlers Hexenkartothek. Das Interesse des Nationalsozialismus an der Hexenverfolgung* (Hexenforschung 4), Bielefeld 1999.

15 Gerhard SCHORMANN, *Hexenprozesse in Deutschland*, Göttingen 1981; v této studii pak cituji z vydání z roku 1996, první vydání je však právě z roku 1981; TÝŽ, *Hexenprozesse in Nordwestdeutschland*, Hildesheim 1977; TÝŽ, *Der Krieg gegen die Hexen. Das Ausrottungsprogramm des Kurfürsten von Köln*, Göttingen 1991.

16 Internetové stránky sdružení viz URL: <<http://www.uni-saarland.de/lehrstuhl/frueheneuzeit/akih.html>>. Ustavení AKIH časově předchází sdružení nizozemských badatelů pod vedením Wilhelma Frijhoffa a Marijke Gijswijt-Hofstra. Zájem o otázky spojené s akty z procesů s čarodějnicemi spojil roku 1984 pod vedením Évy Pócz také interdisciplinární skupinu maďarských vědců. Mezi nimi je nutné v souvislosti s našim tématem jmenovitě uvést Gábora Klaniczay. Ve Vídni se od roku 1986 stává činný okruh kolem Heide Dienst, *Arbeitskreises für interdisziplinäre Hexen- und Magieforschung*. I zde můžeme připomenout sborník *Österreichische Hexenforschung*. V současnosti se jedná, pokud je mi známo, o dva svazky, respektive o jednu monografii a jeden sborník. Od devadesátých let existuje taktéž skupina ve švýcarském Lausanne. Menší badatelská centra nacházíme dále kupříkladu v Trevíru či Pise. Podrobněji k výše uvedeným vědeckým skupinám Dieter R. BAUER – Sönke LORENZ (Hgg.), *Das Ende der Hexenverfolgung* (Hexenforschung 1), Stuttgart 1995, s. XII–XIV.

zaštiťuje důležitou ediční řadu *Hexenforschung*, jejíž první svazek s názvem *Das Ende der Hexenverfolgung* vyšel roku 1995.¹⁷ Tituly jednotlivých svazků velmi dobře ilustrují proměnlivý a expanzivní historiografický a tematický zájem vztahující se k čarodějnickým a kouzelnickým procesům. Za všechny z dosud patnáctisvazkové řady lze tematicky uvést, vedle již zmíněného konce pronásledování, gender problematiku či teorii tzv. budování moderního státu.¹⁸

Nezastupitelnou složku představují pro bádání regionální studie, jejichž rozmach lze pozorovat především v 90. letech 20. století. Regionálně orientované bádání napomohlo erozi některých stereotypních konstrukcí a především umožnilo historikům přistoupit k pregnantnější formulaci příčin a funkcí pronásledování ve společnosti, přičemž, jak poukázal Rainer Walz, příčiny a funkce je třeba rozlišovat. S ohledem na multifunkčnost procesů a pluralitu příčin i následných kauzálních řetězců je však velmi obtížné, ne-li téměř nemožné, přistoupit k relevantním nadregionálním studiím a komplexním zastřešujícím monografiím, které dosud z větší části absentují. Pro mne osobně, s ohledem na zmiňovanou pluralitu, však zůstává do jisté míry otázkou sama možnost vlastní realizace těchto komplexních prací. V úvahu zde snad přichází spíše komparace než generalizace.

V posledních přibližně deseti letech se pozornost badatelů nově přesouvá od ženských obětí na dosud opomíjené mužské a dětské účastníky pronásledování.¹⁹ Ze zorného

17 D. R. BAUER – S. LORENZ (Hgg.), *Das Ende der Hexenverfolgung*.

18 Ingrid AHRENDT-SCHULTE – Dieter R. BAUER – Sönke LORENZ – Jürgen Michael SCHMIDT (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung* (Hexenforschung 7), Bielefeld 2002; Johannes DILLINGER – Jürgen Michael SCHMIDT – Dieter R. BAUER (Hgg.), *Hexenprozess und Staatsbildung* (Hexenforschung 12), Bielefeld 2008. Některé svazky mají charakter monografií – pro příklad zde uvádím Herbert POHL, *Zauberglaube und Hexenangst im Krufürstentum Mainz, Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert* (Hexenforschung 3), Stuttgart 1998; dále již v pozn. č. 12 citovaná publikace M. SAUTER, *Hexenprozess und Folter*. Dva nejnovější svazky vyšly v roce 2015. Jedná se o čísla 14 a 15, přičemž oba byly slavnostně představeny na únorové konferenci ve Stuttgartu v roce 2016. Wolfgang BEHRINGER – Sönke LORENZ – Dieter R. BAUER (Hgg.), *Späte Hexenprozesse* (Hexenforschung 14), Bielefeld 2015; Wolfgang BEHRINGER – Claudia OPITZ-BELAKHAL (Hgg.), *Kinderhexen – Kinderbanden – Hexenkinder* (Hexenforschung 15), Bielefeld 2015.

19 Rolf SCHULTE, *Man as Witch. Male Witches in Central Europe*, New York 2009; kniha vyšla již dříve v německém originále TÝŽ, *Hexenmeister. Die Verfolgung von Männer im Rahmen der Hexenverfolgung von 1530–1730 im Alten Reich*, Frankfurt am Main – Wien 2001; Alison ROWLANDS (ed.), *Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe*, New York 2009; Johannes DILLINGER, *Kinder im Hexenprozess. Magie und Kindheit in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2013; Hartwig WEBER, *Hexenprozesse gegen Kinder*, Frankfurt am Main – Leipzig 1991. V domácí historiografii připomínám Petr KREUZ, *Vývolávání ďábla v jezuitské škole na Malé Straně roku 1644. Dětský čarodějnický proces?* in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Praha 2012, s. 371–394; zde také podrobné shrnutí nejnovější literatury k tématu dětských čarodějnických procesů.

úhlu vědců v současnosti neunikají ani africká pronásledování probíhající prakticky v reálném čase,²⁰ která mohou podle některých historiků napomoci porozumění raně novověkým honům. Nesmírně zajímavý je také časopis vycházející dvakrát ročně pod vedením Richarda Kieckhefera a Michaela Davida Baileyho s názvem *Magic, Ritual and Witchcraft*,²¹ nejen v souvislosti s novými tématy, ale i s ohledem na výrazný geografický i časový rozsah. Důležitá je taktéž ediční řada *Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic*, jejímiž editory jsou Jonathan Barry, Willem de Blécourt a Owen Davies.²²

Vedle již zmiňovaných autorů jako Keith Thomas, Alan Macfarlane a H. C. Erik Midelfort nelze v moderním bádání opomenout jména jako Wolfgang Behringer, Brian P. Levack, Stuart Clark, Lyndal Roper, Heide Dienst, Johannes Dillinger, Richard Kieckhefer, Ingrid Ahrend Schulte, Rita Voltmer, Michael David Bailey, Eva Pócz, Gábor Klaniczay, Karen Lambrecht, Eva Labouvie, Rainer Walz, Walter Rummel či Manfred Tschaikner, Sönke Lorenz a Günter Jerouschek. Odlišný přístup jednotlivých autorů ke stanovené problematice, rozdílná zaměření i interpretační strategie a také ovlivnění některými z historie blízkých i vzdálenějších disciplín se nyní pokusím přehledově nastínit.²³

Mezi prvními je zapotřebí uvést disertační práci současného předního německého znalce problematiky čarodějnických a kouzelnických procesů Wolfganga Behringera *Hexenverfolgung in Bayern*.²⁴ Monografie spočívá v základu především na aktovém soudním materiálu. Jak již bylo řečeno, mezi prvními využívá autor *čarodějnické kartotéky* vytvořené v době Třetí říše *Hexen-Sonderkommandem*, což se neobešlo bez odmítavých reakcí některých badatelů.²⁵ Práce sama je poté vypracována na kombinaci pracovních postupů, konkrétně na analýze textu, statistických údajích i rekonstrukci mentalit. Zároveň připouští autor inspiraci sociálně-antropologickým bádáním.

20 Kupříkladu sborník Burghart SCHMIDT – Rolf SCHULTE (Hgg.), *Hexenglauben im modernen Afrika. Hexen, Hexenverfolgung und magische Vorstellungswelten*, Hamburg 2007. K perzekucím v Africe také starší, ale přesto dosud nepostradatelná monografie Peter GESCHIERE, *Modernity of Witchcraft. Politics and the Occult in Postcolonial Africa*, Virginia, 1997.

21 Časopis vychází od roku 2006 pod hlavičkou University of Pennsylvania Press.

22 Vychází od roku 2009 v britském nakladatelství Palgrave Macmillan.

23 Jednotliví badatelé samozřejmě také spolupracují. V tomto ohledu je velkým kolektivním dílem posledních let již výše v poznámce č. 3 citovaná *Encyclopedia of Witchcraft*, která vznikala pod editorským dohledem Richarda M. Goldeny.

24 Wolfgang BEHRINGER, *Hexenverfolgung in Bayern: Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit*, München 1987.

25 Blíže k negativnímu postoji některých badatelů Petr KREUZ, *Poznámky k problematice pramenné základny ke studiu dějin kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku*, *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, č. 1, s. 97, zejména pak jeho pozn. pod čarou č. 15.

Wolfgang Behringer vypracoval také dosud vlivnou teorii, skrze níž usiluje objasnit kvantitativní nárůst perzekucí čarodějnic po roce 1560.²⁶ Tuto lze nalézt již ve výše citované disertaci a věnována je jí též anglicky psaná studie *Weather, Hunger and Fear*.²⁷ Nárůst počtu procesů tedy vysvětluje Behringer skrze klimatický fenomén tzv. malé doby ledové: „*Closer analysis reveals a striking correlation between this epoch [1560–1630, pozn. Z. K.] and a period of general climatic deterioration after 1560, sometimes known as the ‚Little Ice Age‘.*“²⁸ Zhoršené klimatické podmínky působily negativně na sklizně, což vedlo k nedostatku potravin, inflaci a zdražování. Lidé, kteří z těchto důvodů strádali a v důsledku oslabení organismu podléhali snáze epidemiím, vinili ze svého utrpení právě osoby, o nichž se domnívali, že mají moc způsobit mrazy, krupobití a bouře – tj. čarodějnice a čarodějníky setrvávající i ve spojení s ďáblem. Závěrem studie však Behringer dodává: „*let me again emphasize that the increased executions of witches after 1560 [...] was not simply a result of agrarian crises in connection with the ‚Little Ice Age‘.*“²⁹ Sousednost pronásledování a klimatického zhoršení však pro německého historika zůstává pevně danou skutečností, striktně monokauzální vysvětlení pronásledování teorií tzv. malé doby ledové nicméně odmítá. V této souvislosti bude jistě nosné případné vypracování kvantitativní i kvalitativní analýzy případů magie ve smolných knihách a aktovém materiálu české a moravské proveniencí. Lze si například položit otázku, jak velkou roli hrála, a zda vůbec, právě magie ve spojení s ovlivňováním počasí či přírodních živlů obecně.

Z pera Wolfganga Behringera pochází také dvě spíše přehledové či shrnující monografie dotýkající se čarodějnictví a kouzelnictví. V první řadě se jedná o jazykově německou kratší práci s názvem *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*.³⁰ Tato rozsahem nevelká práce bez poznámkového aparátu poskytuje kvalitní vhled do studované problematiky. Předkládá čtenářům základní vývojové trendy bádání včetně historiografického exkurzu

26 Časové vymezení pronásledování čarodějnické sekty, bez ohledu na míru jeho intenzity, klademe zpravidla mezi roky 1430–1780. Nejprudší vlnu pronásledování lze poté vysledovat mezi lety 1560–1630. K této periodizaci se přiklání většina autorů, pouze někteří časové pásmo korigují. Např. Brian Levack hovoří o vrcholu mezi lety 1580–1650. Brian P. LEVACK, *The witch-hunt in early modern Europe*, London 1987, s. 175.

27 Wolfgang BEHRINGER, *Weather, hunger and fear. Origins of the European witch-hunts in climate, society and mentality*, in: Michael David Bailey (ed.), *Magic and Witchcraft: critical concepts in historical studies* 1. Western antiquity to the early modern witchhunts, London 2014, s. 215–240. Původně vyšla studie roku 1995 v časopise *German History*. Čtyřsvazková řada z roku 2014 s názvem *Magic and Witchcraft: critical concepts in historical studies*, v níž byl článek znovu otištěn, si klade za cíl znovu připomenout vybrané závažné studie dotýkající se našeho tématu.

28 W. BEHRINGER, *Weather*, s. 219.

29 Tamtéž, s. 234.

30 Wolfgang BEHRINGER, *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, München 2009. Jedná se o páté vydání, poprvé vyšla publikace již v roce 1998.

a vymezuje se vůči názorům na jednotný původ představ dotýkajících se čarodějnictví. Důkazy k této teorii podle Behringera nelze předložit.³¹ Zároveň se vyjadřuje s určitou skepsí kupříkladu vůči teorii strachu Jeana Delumeau. Neshledává logickou souvislost mezi pronásledováním deliktu čarodějnictví a nárůstem strachu.³² Behringer v publikaci mimo jiné uvádí i mnohé současné paralely s pronásledováním v oblastech Afriky a vyslovuje názor, že tamní pronásledování je kvalitativně i kvantitativně shodné s evropským.³³ Pozornost této problematice věnuje poměrně výrazně také v jazykově anglické práci, kde je snaha po zobecnění fenoménu čarodějnických a kouzelnických procesů předznamenána již v podtitulu knihy *Witches and Witch-Hunts – A Global History*.³⁴ I v tomto případě se jedná o práci převážně shrnující, tedy lze ji bezpochyby doporučit k počátečnímu studiu. Domnívám se, že právě těmito monografiemi získá případný zájemce o hlubší porozumění této problematice vhodný a zároveň relevantní základ.

Důležitá role, co do téměř vzorového zpracování materiálu a pro českou historiografii i z hlediska geografického zaměření díla, připadá německé historičce Karen Lambrecht. Její práce *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*³⁵ si dosud zachovává platnost, ač pochopitelně s ohledem na rok vydání již nikoli beze zbytku, a postihuje především, avšak ne zcela výlučně, situaci v jedné z vedlejších zemí českého soustátí, ve Slezsku. I tato badatelka využila stejně jako Wolfgang Behringer rozmanitou škálu pramenů. Vedle tradičního užití aktového materiálu přisuzuje autorka značnou váhu démonologickým traktátům, ovšem obecně i dobové publicistice. Mimo jiné čerpá, podobně jako Behringer, z čarodějnické kartotéky v Poznani, respektive z mikrofilmové kopie této kartotéky. I v tomto ohledu považuji za nosný právě tematický rozptyl pramenů. Věřím, že není třeba obávat se využití vyprávěcích pramenů, jako jsou kroniky či paměti. I zde mohou být případy, které nám mohou pomoci alespoň částečnému porozumění tomu, jakým způsobem bylo v raném novověku nahlíženo na magické konání.

31 Myšlenku shodného archetypu však uvažuje Carlo GINZBURG, *Noční příběh. Sabat čarodějnic*, Praha 2003, s. 26–37.

32 W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 37. Skepticky se k makrorovně reprezentované teorii strachu staví též Rainer WALZ, *Hexenglaube und magische Kommunikation im Dorf der frühen Neuzeit. Die Verfolgungen in der Grafschaft Lippe*, Paderborn 1993, s. 4.

33 „Hexenverfolgungen in anderen Teilen der Welt, darunter im heutigen Afrika, sind qualitativ und quantitative mit den europäischen vergleichbar.“ Tamtéž, s. 100. Srovnání naopak nepovažoval ve své práci z roku 1972 E. MIDELFORT, *Witch-Hunting*, s. 4.

34 Wolfgang BEHRINGER, *Witches and Witch-Hunts. A Global History*, Cambridge – Malden 2004. Tato kniha vyšla nově také v českém, byť ne zcela optimálním, překladu. TÝŽ, *Čarodějnictví: globální historie*, Praha 2016.

35 Karen LAMBRECHT, *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Köln 1995.

Vraťme se však k monografii Karen Lambrecht. Ve své snaze postihnout situaci v okolních zemích věnuje jako jedna z mála zahraničních badatelů krátce pozornost i prostředí českému³⁶ a moravskému se zřetelem k procesům v Šumperku a Velkých Losinách.³⁷ Avšak v tomto případě je zcela patrné, že nenalézá dostatečný historio-
grafický základ, o němž se lze pro tento prostor opřít. Kriticky hodnotí práci Bedřicha Šindeláře, jehož marxistická orientace závěry monografie *Hon na čarodějnice*³⁸ znehodnocuje. Absenci solidního výzkumu české strany připomíná na několika místech již v úvodních částech práce.³⁹ Za velmi podnětné pro domácí bádání, včetně podnětů k nápravě soudobého stavu, považují tvrzení Karen Lambrecht dotýkající se zjistitelnosti vlivu slezského prostředí na severomoravské procesy s čarodějnicemi ve Velkých Losinách a Šumperku, ačkoli Lambrecht jmenovitě uvádí pouze Velké Losiny.⁴⁰ V souvislosti s významem prací, které jsou našemu regionu taktéž teritoriálně blízké, jsem přesvědčena, že přínosem mohou dále být publikace maďarského badatelského okruhu, jehož reprezentanty jsou především Éva Pócs a Gábor Klaniczay.⁴¹ Zájem o teritoriálně a zřejmě i co do typů perzekucí kvalitativně blízké prostředí východní Evropy lze v budoucnu využít taktéž k důležité komparaci s prostředím českým a moravským. Jmenovitě zde připomínám studie *The Decline of Witches and the Rise of Vampires under the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy* či *Hungary: The Accusations and the Universe of Popular Magic*.⁴²

36 Především skrze pokus o rozšíření procesů z oblasti nízké z let 1651–1652 do Prahy a Hradce Králové. Tamtéž, s. 155–158. Dodám, že zde využívá především materiály uložené v Národním archivu v Praze, konkrétně fond Stará manipulace.

37 Tamtéž, zejména s. 341–343.

38 B. ŠINDELÁŘ, *Hon*. Z dalších prací tohoto autora k tematice procesů TÝŽ, „*Hon na čarodějnice*“ v západní historiografii po druhé světové válce, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (SPFFBU), řada historická, C 20, Brno 1973, s. 168–187; TÝŽ, *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, SPFFBU, řada historická, C 17, Brno 1970, s. 89–107; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651–1684*, Slezský sborník, Opava 1946, s. 65–80.

39 K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, s. 13 a 30.

40 Tamtéž, s. 17.

41 ÉVA PÓCS, *Between the Living and the Dead. A perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age*, Budapest 1999; GÁBOR KLANICZAY, *Heilige, Hexen, Vampire*, Berlin 1991; společně pak GÁBOR KLANICZAY – ÉVA PÓCS (edd.), *Communication with the spirits*, Budapest 2005; také TÍŽ (edd.), *Witchcraft mythologies and persecution*, Budapest 2008.

42 GÁBOR KLANICZAY, *The Decline of Witches and the Rise of Vampires under the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy*, in: Brian P. Levack (ed.), *Witch-Hunting in Continental Europe. Local and Regional Studies*, New York – London 1992, s. 262–286; TÝŽ, *Hungary. The Accusations and the Universe of Popular Magic*, in: Bengt Ankarloo – Gustav Henningsen (edd.), *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries*, Oxford 1990, s. 219–255.

Z již výše jmenovaných autorů pak nelze opomenout Evu Labouvie. Zde se zastavím především u její starší práce *Zauberei und Hexenwerk*,⁴³ geograficky pokrývající oblasti Sárska, Lotrinska, trevírského kurfiřtství a Pfalz-Zweibrücken. Vedle snahy po rozlišení *Zauberin* a *Hexe* vyvrací práce autorky i některé badatelské stereotypy, což považuji za důležité také pro českou historiografii, protože právě některé z těchto „rozbíjených stereotypů“ dosud v domácí produkci občas nalézáme.

Pro uvedené oblasti hovoří Labouvie spíše o vůli k pronásledování *zdola*, nikoli tedy ze strany elit, které měly tímto způsobem usilovat o pacifikaci obyvatelstva. Velmi zajímavý je též rozbor absence diabolického pojmání magie mezi obyvatelstvem – magické úkony tedy nevnímají lidé primárně jako úkony spojené s působením ďábla.⁴⁴ Eva Labouvie usiluje ve svém díle poukázat především na důležitost poznání každodennosti. Pro autorku je výchozí právě sociálně-antropologická analýza každodennosti, umožňující mezi jiným taktéž rozeznání elementů venkovské víry v čarodějnice a kouzelnice.⁴⁵ Zároveň upozorňuje, ve shodě s majoritou badatelů, na význam regionálních studií.⁴⁶

Často citovanou knihou je v soudobé historiografické produkci stále vynikající monografie Rainera Walze *Hexenglaube und magische Kommunikation im Dorf der frühen Neuzeit*.⁴⁷ Walz zde rozebírá nesmírně důležitou pluralitu funkcí víry v čarodějnice. V tomto kontextu upozorňuje, že: „*Die Geschichtswissenschaft beachtet häufig nicht den Unterschied zwischen Ursache und Funktion.*“⁴⁸ Podrobně rozpracovává problematiku dotýkající se denunciací, a to na základě konfliktů ve společnosti. V tomto případě můžeme opět využít otázku strategie konfliktu při zkoumání domácího prostředí. Dosud, pokud vím, tak učiněno nebylo.

Ve vysoké frekvenci bývá citována také autorova teze dotýkající se souslednosti krizí a perzekucí, kdy nikoli krize generují pronásledování, ale naopak pronásledování jsou příčinou krizí. Uvedené považuje za důležité Wolfgang Behringer, nicméně tezi vnímá také jako neutralizaci sociálního a kulturního kontextu.⁴⁹ Walz je považován za sociálního historika, lze však pozorovat také jeho silný zájem o etnologii.

43 Eva LABOUVIE, *Zauberei und Hexenwerk. Ländliche Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993.

44 Pro české a moravské prostředí k tomuto pojmání také Zuzana KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin čarodějnictví a české země*, *Paginae historiae* 23, 2015, č. 1, s. 104–135.

45 K problematice sociálně-antropologické analýzy například sborník Richard van DÜLMEN (Hg.), *Hexenwelt. Magie und Imagination vom 16.–20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1987.

46 K tomu blíže Eva LABOUVIE, *Hexenforschung als Regionalgeschichte. Probleme, Grenzen und neue Perspektiven*, in: Jürgen Scheffler – Gerd Schwerhoff – Gisela Wilbertz (Hgg.), *Hexenverfolgung und Regionalgeschichte*, Bielefeld 2004, s. 45–60.

47 R. WALZ, *Hexenglaube*.

48 Tamtéž, s. 40.

49 Wolfgang BEHRINGER, *Hexenprozess und Modernisierung*, in: J. Dilinger – J. M. Schmidt – D. R. Bauer (Hgg.), *Hexenprozess und Staatsbildung*, s. 330.

Mezi význačné badatele, jejichž přínos historiografii je nezanedbatelný, patří bezpochyby také Rita Voltmer působící v současnosti na trevírské univerzitě. Z její spolupráce s Walterem Rummelem vzešla publikace *Hexen und Hexenverfolgung in der Frühen Neuzeit*.⁵⁰ Již sám název knihy napovídá o značném záběru geografického i časového rozsahu. Jedná se však o fundovaný vhled do problematiky čarodějnických a kouzelnických procesů. Drobným nedostatkem práce je omezené vnímání motivů pronásledování ve smyslu sousedských konfliktů, které naopak do značné míry reflektuje právě Walz, kariérních snah či prosazení se vládnoucí moci. V současnosti zaštiťuje Rita Voltmer projekt s názvem *Herren und Hexen – Hexenprozesse in den Nordeifel und in angrenzenden Regionen*. Patrný je její zájem o vrchnost ve vztahu k perzekuci, stala se například editorkou sborníku *Hexenverfolgung und Herrschaftspraxis*.⁵¹ Otevřela tak další kapitulu, další téma a další pomyslné dveře. I na tomto přehledu, jak věřím, je možné pozorovat, že takových naopak neotevřených dveří může být velké množství. Tyto dveře pak čekají na další badatele. Na nás, na české historiky, jak vidno, pak čekají i ty již otevřené.

Nejedná se však pouze o sociální konflikty, o úlohu obyvatelstva vůči elitám a naopak. O čarodějnických procesech občas, a ne vždy zcela pregnantně, slyšíme ve spojení s církví. Vztah církve, respektive papežství, k magii a úlohu inkvizice pojímá nejnověji Rainer Decker v práci *Die Päpste und die Hexen*.⁵² Na základě nově získaných dokumentů ve vatikánských archivech dokumentuje postupný zájem či naopak nezájem papežů o problematiku magie a čarodějnictví. Uvádí také důležitou skutečnost, na kterou se občas zapomíná, že jak papežská inkvizice působící zejména v Itálii, tak španělská inkvizice pod vrchní radou, jejíž členy jmenoval panovník (tzv. *Supremou*), nepůsobily ve vztahu k deliktům spjatým s magií nijak prudce. Za zajímavé považují také zhodnocení činnosti často připomínaného inkvizitora Bernarda Guie, člena dominikánského řádu žijícího ve druhé polovině 13. a v první polovině 14. století. Tento muž vynesl dle Deckera mezi lety 1308–1323 na 663 rozsudků, z nichž se ani jeden nedotýkal kouzelnictví, rozsudků smrti bylo 41.⁵³ Na uvedenou knihu upozorňuji především s ohledem na domácí historiografii, kde dosud občas dochází k chybnému směřování problematiky čarodějnických procesů a existence inkvizice. V zaalpských oblastech v době nejprudších pronásledování, tj. po roce 1560, inkvizice již delší dobu prakticky nepůsobí, procesy jsou vedeny zpravidla před světskými soudy.

50 W. RUMMEL – R. VOLTMER, *Hexenverfolgung*.

51 Rita VOLTMER (Hg.), *Hexenverfolgung und Herrschaftspraxis*, Trier 2005. Z prací autorky také např. Rita VOLTMER, *Hexen. Wissen was stimmt*, Freiburg im Breisgau 2008.

52 Rainer DECKER, *Die Päpste und die Hexen. Aus den geheimen Akten der Inquisition*, Darmstadt 2013. Z jeho knih dále TÝŽ, *Hexenjagd in Deutschland*, Darmstadt 2006. K inkvizici pak Franciesco BETHENCOURT, *The Inquisition. A Global History, 1487–1834*, Cambridge 2009.

53 R. DECKER, *Die Päpste*, s. 25.

Z německy píšících autorů dále připomínám, ač již pouze přehledově, Johannese Dillingera a jeho stěžejní monografie *Böse Leute*⁵⁴ a *Kinder im Hexenprozess*,⁵⁵ v současnosti asi nejlepší práci věnovanou dětským obětem perzekucí. Dále Heide Dienst, která je vedoucí osobností vídeňského badatelského okruhu a zároveň editorkou sborníkové řady *Österreichische Hexenforschung*,⁵⁶ a také práci badatelky Ingrid Ahrend-Schulte, která byla ovlivněna feministickým směrem bádání, přičemž obvinění z čarodějnictví vnímala jako pohlavně specifické. Připomínám zde její monografii *Weise Frauen – böse Weiber*.⁵⁷ Právní stránku procesů reflektují především Günter Jerouschek, Wolfgang Schild, Peter Oestmann či Sönke Lorenz.

Mezi anglicky píšícími autory považují za důležité zastavit se u zásadní práce Lyndal Roper. Její ceněná studie s názvem *Oidipus and the Devil* z roku 1994 byla zařazena jakožto poslední kapitola monografie, jež nese identický název.⁵⁸ Roper, vycházející silně z psychoanalýzy, vnímá přiznání jakožto výsledek individuální fantazie obviněné osoby, a dále jej uvádí v kontext s vlastní interakcí mezi vyslychaným a vyslychajícím: „*Witchcraft confessions have often been understood as the projections of a male-dominated society. But this is to ignore the creative work which the witch herself carried out, translating her own life experiences into the language of the diabolic [...]*“.⁵⁹ Důležitým aspektem následné interpretace výslechových protokolů je pro autorku rekonstrukce životní dráhy předcházející uvěznění a výslechu obviněné osoby. Toto východisko bude podle mého názoru možné využít při důsledném rozboru výslechových protokolů velkolesinského a šumperského tribunálu.

Důležitým příspěvím k badatelské problematice dotýkající se čarodějnických a kouzelnických procesů jsou práce Stuarta Clarka. Za všechny zde zmiňuji monografii *Thinking with Demons*⁶⁰ z roku 1997. Pozornost věnuje mimo jiné otázce, proč právě ženy tvořily majoritu mezi oběťmi pronásledování, čemuž se budu věnovat níže podrobněji, či rozdílnému pojetí víry v čarodějnice u katolíků a protestantů. Dále je u Clarka patrný

54 Johannes DILLINGER, *Böse Leute. Hexenverfolgungen in Schwäbisch-Österreich und Kurtier im Vergleich* (Trierer Hexenprozesse 5), Trier 1999.

55 J. DILLINGER, *Kinder im Hexenprozesse*.

56 Heide DIENST (Hg.), *Hexenforschung aus österreichischen Ländern* (Österreichische Hexenforschung 1), Wien 2009; Gerald MÜLLEDER, *Zwischen Justiz und Teufel. Die Salzburger Zauberer-Jackl-Prozesse (1675–1679) und ihre Opfer* (Österreichische Hexenforschung 2), Wien 2009.

57 Ingrid AHREND-SCHULTER, *Weise Frauen – böse Weiber. Die Geschichte der Hexen in der Frühen Neuzeit*, Freiburg – Wien 1994.

58 Lyndal ROPER, *Oidipus and the Devil. Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London 1995. Její další monografii se mi podařilo získat pouze v německém překladu: TÁŽ, *Hexenwahn. Geschichte einer Verfolgung*, München 2007.

59 L. ROPER, *Oidipus*, s. 20.

60 Stuart CLARK, *Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*, Oxford 1997.

značný zájem o démonologii, která je jinak reflektována spíše v právně orientovaných studiích.

Závěrem tohoto výčtu upozorňuji na amerického historika Briana Levacka a jeho monografii *The witch-hunt in early modern Europe*.⁶¹ Přehledně je zde popsán vznik a vývoj konstruktů čarodějnické sekty, mechanismy i vnitřní obsah deliktu. Zároveň jsou zde české země pojímány za součást říšského prostoru, což deformuje realitu českého a moravského prostředí ve věci perzekucí osob užívajících magii. Pod editorským dohledem Briana Levacka vznikla v roce 1992 dvanáctisvazková série, kde nacházíme nejen příspěvky historiků, ale kupříkladu taktéž etnologů. Jednotlivé díly *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology* jsou spojeny konkrétní problematikou jako čarodějnictví ve Skotsku a v Anglii či démonologií v umění a literatuře.⁶² Také mezioborová spolupráce tedy jednoznačně přispívá k rozvoji bádání.

Již jen krátce doplňuji, že zajímavým příspěvkem k problematice čarodějnictví a kouzelnictví je monografie australského badatele českého původu Charlese Ziky, který se ve své práci *The appearance of witchcraft*⁶³ zabývá vizuální podobou čarodějnictví, a to především v dílech Hanse Baldunga Griena nebo Albrechta Dürera. Zájem projevuje také o vliv rytin na publikum a o mechanismy dobové interpretace těchto děl.

Jen stěží si můžeme nepovšimnout, že práce, které jsem uváděla výše, nelze z větší části označit za nejnovější, tj. vyšlé například v posledních deseti letech. Toto je dáno tím, že při studiu soudobé historiografické zahraniční produkce je i přes stálý zájem badatelů o čarodějnické a kouzelnické procesy patrné (alespoň pro mne osobně) určité ustrnutí. V současnosti vycházejí spíše jednotlivé sborníky a studie. Závažné monografie jsou méně hojné a pochopitelně orientované zejména na nově reflektované skupiny, jako mužské či dětské oběti. Těmto novějším pracím budu věnovat pozornost také v následujícím textu. Významné publikace tak skutečně dosud spadají do období 90. let minulého století, či jsou dokonce starší, jako v případě Erika Midelforta a jeho výše zmiňované práce *Witchhunting in South-western Germany*.

Dosavadní výsledky historiografie problematizovala do jisté míry v roce 2007 Katrin Moeller s tím, že dosud neexistuje žádný shrnující projekt a bádání vykazuje značné mezery.⁶⁴ Skutečnost, že světové bádání není v současné době natolik progresivní jako

61 Brian P. LEVACK, *The witch-hunt*.

62 *Witchcraft in Scotland*, in: Brian P. Levack (ed.), *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, Vol. 7, New York – London 1992. Dále například *Witchcraft and Demonology in Art and Literature*, in: Brian P. Levack (ed.), *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, Vol. 12, New York – London 1992.

63 Charles ZIKA, *The appearance of witchcraft. Print and visual culture in sixteenth-century Europe*, London 2007.

64 Katrin MOELLER, *Das Willkür über Recht ginge. Hexenverfolgung in Mecklenburg im 16. und 17. Jahrhundert* (Hexenforschung 10), Bielefeld 2007, s. 21.

v předchozích desetiletích, což je pochopitelné, neboť lze jen stěží setrvat v permanentním vzestupu, reflektuje částečně dle mého soudu i čtyřsvazková edice z roku 2014 *Magic and Witchcraft*,⁶⁵ o níž již byla řeč. Nejsou zde zastoupeny pouze nejnovější příspěvky, ale naopak jsou zde znovu otištěny i starší studie, z velké části z 90. let 20. století, které jsou stále považovány za klíčové.

I přes konstatování o částečném utlumení vývoje v nejnovějším bádání je zcela patrný až kontrastní vývoj v historiografii domácí, dotýkající se zde stanovené problematiky. Jediné dvě monografie, které k tématu čarodějnických a kouzelnických procesů máme, jsou *Čarodějnické procesy* Josefa Kočího⁶⁶ a *Hon na čarodějnice* Bedřicha Šindeláře. Publikace, první z let 70., druhá z let 80., již nevyhovují současným přístupům, přičemž práce Bedřicha Šindeláře pozůstává silně ovlivněna marxistickým učením.⁶⁷ Bohužel však dosud neexistuje monografie, a za tuto nelze považovat ani publikaci *Zpráva o nevíře*,⁶⁸ která by odpovídajícím způsobem revidovala dosavadní závěry učiněné Kočím a Šindelářem. V současnosti reflektuje nejnovější vývoj zahraniční historiografie především Petr Kreuz, bohužel prozatím pouze prostřednictvím jednotlivých studií a recenzí odborné zahraniční literatury.

V souvislosti s výše uvedenými domácími pracemi lze tedy konstatovat jistou míru strnulosti v této oblasti bádání v české historické vědě. Dosud nebyly po mém soudu dostatečně problematizovány či přímo nahrazeny stereotypní konstrukce dotýkající se tradičních představ o svévolném užívání tortury, vrchnostenských snah obohacení se na procesech či podílu církve na perzekucích, který byl v domácím prostředí spíše minimální, ne-li zpravidla dokonce žádný. Připomínám také, že historický jev, který jsme uvykli označovat za *hon na čarodějnice*, odpovídá v českém a moravském prostředí pouze pronásledování ve Velkých Losínách a Šumperku z let 1668–1696. Užívání magických praktik, ponejvíce ve smyslu prostého kouzelnictví, zachycují poměrně často dochované smolné knihy. V těchto případech se nejčastěji jedná o individuální případy či menší skupiny osob, které nebývají ve spojení s ďáblem, a také netoliko ve všech případech

65 Michael David BAILEY (ed.), *Magic and Witchcraft. Critical concepts in historical studies 1–4*, London 2014.

66 Josef KOČÍ, *Čarodějnické procesy, Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století*, Praha 1973. Autor věnoval této problematice též stručný článek. TÝŽ, *Čarodějnické procesy v době temna*, *Dějiny a současnost* 2, 1960, č. 3, s. 38–41. Pokud je mi v současnosti známo, Josef Kočí již další výraznější příspěvek k problematice čarodějnictví a kouzelnictví nepublikoval. Orientoval se ponejvíce na problematiku nevolnictví a národního obrození.

67 K rozboru monografií Josefa Kočího a Bedřicha Šindeláře podrobněji viz Zuzana KOBRLOVÁ, *Čarodějnické procesy v československé historiografii*, in: Tomáš Hradecký – Pavel Horák – Pavel Boštík a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, Ústí nad Orlicí 2014, s. 523–534.

68 Michaela NEUBAUEROVÁ – Drahomír POLÁCH, *Zpráva o nevíře*, Šumperk 2010. Kniha je v trojjazyčné verzi, paralelně je text uveden v českém, polském a německém jazyce.

dochází k užití útrpného práva.⁶⁹ Také z těchto důvodu je cílem následujících pasáží představit v konkrétních bodech variabilitu fenoménu čarodějnictví z hlediska iniciačních motivů perzekucí či sociálního statutu obviněných a dále, jak již bylo naznačeno, poukázat taktéž na některé již překonané teze dotýkající se čarodějnických a kouzelnických procesů, které se však v rámci domácí historiografické tradice do jisté míry udržují dosud.

Pluralita a multifunkčnost

Velmi dobře se k procesům vyjádřil Gerd Schwerhoff, který jako jejich vlastní podstatu uvádí multifunkčnost.⁷⁰ Již u zmiňovaného přehledu teoretických koncepcí dotýkajících se interpretační roviny problematiky spojené s pronásledováním čarodějnic a kouzelnic lze konstatovat velmi široké spektrum.⁷¹ Nicméně žádná z teorií není interpretací univerzálně

69 K tomuto podrobněji viz Z. KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin čarodějnictví*, s. 104–135.

70 „Das Wesen der Hexenprozesse kann umgekehrt gerade in ihrer Multifunktionalität gesehen werden.“ Gerd SCHWERHOFF, *Vom Alltagsverdacht zur Massenverfolgung. Neuere deutsche Forschungen zum frühneuzeitlichen Hexenwesen*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 46, 1995, s. 373.

71 S měnicími se prioritami s ohledem na výzkum problematiky honů na čarodějnice se mění i teorie, které mají tento historický fenomén analyzovat, uchopit a interpretovat. Neživotnými, případně neživotnými od samého počátku, se postupem času ukázaly teorie systematické likvidace moudrých žen a taktéž teorie obětních beránek (*Sündenbocktheorie*). Následovaly a nahrazovaly je však další. Teorie sociálního konfliktu (*Sociale Konflikttheorie*) interpretuje pronásledování čarodějnic jako důsledek narušení sociálního smíru a taktéž jakožto reakci na rozpad či ztrátu tradičních hodnot. Další koncepcí je vyřazení (*Ausrottungstheorie*), jež vnímá boj proti čarodějnictví ve smyslu prostředku k eliminaci a následnému odstranění protivníků. Hovoří se taktéž o teorii sociálně-disciplinační (*Socialdisciplinierungstheorie*) a teorii krize (*Krisentheorie*). Kriminalizaci a vyhlazení čarodějnic i lidové kultury vidí v souvislosti s politickými a náboženskými krizovými situacemi a silicím uvědoměním si právě této krize na počátku 16. a především v 17. století. Jmenujme v tomto kontextu ještě ve stručnosti teorii strachu (*Angsttheorie*), kde je boj vrchnosti proti čarodějnictví prezentován jako výsledek kolektivního i individuálního strachu v období sociálních, kulturních a ekonomických změn. Přehled teorií převzat z E. LABOUVIE, *Zauberei*, s. 10–11. Teorii strachu rozpracoval kupříkladu Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století. Obležená obec, díl I.*, Praha 1997; *TÝŽ, Strach na západě ve 14.–18. století. Obležená obec, díl II.*, Praha 1999. Největší úzkost zasáhla podle tohoto autora společnost mezi lety 1348–1660. Tísňový pocit vyvěral z představ o brzkém konci světa, rozpadu jednoty církve skrze schizma, nebezpečí morových ran a epidemií obecně či z pocitu ohrožení ze strany Turků. Konkrétně ke zde studovanému tématu dodává: „v procesech s čarodějnicemi najdeme objasnění kolektivní úzkosti z civilizace, která cítila svou zranitelnost“ (J. DELUMEAU, *Strach, díl I.*, s. 32–33). Dále také teorie budování státu (*Staatsbildungstheorie*) vycházející naopak z předpokladu, že raně moderní státnost, která s sebou nesla byrokratizaci a disciplinaci, mohla účinněji čelit pronásledování čarodějnic. Podrobněji k této problematice viz sborník J. DILLINGER – J. M. SCHMIDT – D. R. BAUER (Hgg.) *Hexenprozess und Staatsbildung*; dále Brian P. LEVACK, *State-building and witch hunting in early modern Europe*, in: Jonathan Barry – Marianne Hester – Gareth Roberts (edd.), *Witchcraft in early modern Europe*, Cambridge 1998, s. 96–115. Perzekuce takových osob byla tedy nikoli zrychlována, ale zpomalena v důsledku soudní a byrokratické centralizace, tedy díky celkovému rozvoji. Tamtéž, s. 96–98. Existuje také teze vystavená na souvislosti reformace,

platnou, tím méně pak interpretací konečnou. Zde studované téma je tématem nesmírně příčinně pluralitním. Na první pohled identická situace může na jednom teritoriu vést k rozpoutání silného pronásledování, na jiném lze stejně tak dobře hovořit o vyznění do prázdna. Této skutečnosti musí odpovídat interpretační strategie badatelů. Otázkou tedy zůstává, v souvislosti s uvedenou pluralitou, zda je vůbec možné představit určitý typ, typickou situaci či normu procesů, u níž lze předpokládat vyšší míru obecné platnosti.⁷² Existují pochopitelně určité vzorce, které ve starší domácí historiografii dosáhly charakteru stereotypu, avšak možnosti jejich plošné aplikace, jak bude nyní ukázáno, zůstávají více či méně omezeny.

Procesy jako platforma pro tažení proti ženám?

Na první pohled lze konstatovat majoritní podíl žen mezi oběťmi perzekucí. Tento podíl předpokládáme mezi 75–80 %⁷³ z celkového počtu asi padesáti tisíc obětí.⁷⁴ Není nicméně možné z právě uvedeného vytvořit rychlý závěr o procesech s čarodějníky, čarodějnicemi, kouzelníky a kouzelnicemi v tom smyslu, že perzekuce byly cíleným pronásledováním žen. V soudobém bádání došlo k odmítnutí rovnítka mezi pronásledováním čarodějnic a pronásledováním žen. Mužům jakožto obětem perzekucí se sice historiografie věnuje relativně krátce, ovšem zájem o dané téma roste.⁷⁵

respektive protireformace, a čarodějnických procesů. Tato však již není v současné historiografii považována za tezi platnou. Herbert Pohl hovoří v této souvislosti o praktickém nevyužívání uvedené interpretace. H. POHL, *Zauberglaube*, s. 14. Výčet teorii však nelze považovat za kompletní, nýbrž přehledový.

- 72 K otázce „typičnosti“ Robin Briggs: „*There is no such thing as a ‚typical‘ witchcraft case, although the vast of majority do conform to a limited range of patterns.*“ Robin BRIGGS, „*Many reasons why*“. *Witchcraft and the problem of multiple explanation*, in: J. Barry – M. Hester – G. Roberts (edd.), *Witchcraft in early modern Europe*, s. 54.
- 73 *Einleitung*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 7. Shodný procentuální údaj udává taktéž W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 67; dále Claudia OPITZ-BELAKHAL, *Frauen- und geschlechtergeschichtliche Perspektiven der Hexenforschung*, dostupné na URL: <https://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Frauen_und_ges-1/html/artikel/5654/ca/fe0804ced7/> [cit. 24. 6. 2017].
- 74 Z tohoto počtu připadá pravděpodobně polovina obětí až dvě třetiny obětí na území dnešního Německa. W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 66, 75.
- 75 Karen LAMBRECHT, *Tabu und Tod, Männer als Opfer frühneuzeitlicher Verfolgungswellen*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 193–208; Eva LABOUVIE, *Männer im Hexenprozesse. Zur Sozialanthropologie eines „männlichen“ Verständnisses von Hexerei*, *Geschichte und Gesellschaft* 16, 1990, č. 1, s. 56–70; Lara APPS – Andrew GOW, *Male witches in early modern Europe*, Vancouver 2003; Rolf SCHULTE, *Hexenmeister*.

Problematickým se výše uvedený poměr mužských a ženských obětí stává především v případě snah o uplatnění tohoto modelu na jedno každé pronásledování. Severské země, zejména Island a Estonsko, vykazují trend opačný, tedy majoritní podíl mezi popravenými tvoří muži.⁷⁶ Nicméně i prostor říšský zná pronásledování postihující primárně mužskou část populace.⁷⁷ K tomu je obecně pozorován nárůst mužských obětí pronásledování po skončení třicetileté války. Tato skutečnost bývá uváděna mimo jiné v souvislost s nárůstem potulujících se vysloužilých vojáků, neméně též žebráků, jejichž počet se společnost snažila prostřednictvím procesů redukovat.⁷⁸ Další koncepcí poskytující vysvětlení je rozšíření představ o účasti čarodějnického společenství na sabatech, nočních hostinách, přičemž do těchto struktur jsou častěji implementováni taktéž muži.

Vraťme se však k majoritnímu podílu žen, z něž jsou nejčastěji, zejména ve starší literatuře, připomínány chudší vdovy a neprovdané ženy, zpravidla ve věku čtyřiceti a více let. Tento stav je vysvětlován skrze soudobé přesvědčení o zatrpklosti starých žen, nepřejících mládí, žijících ponejvíce mimo kontrolu mužů, především u ovdovělých žen poté mimo kontrolu společenství obecně. Konkrétnější údaje co do rodinného stavu a věku představuje kupříkladu pro prostor Sárská Eva Labouvie, kde 64 % podíl z celkového počtu zatčených žen připadl právě na skupinu ovdovělých. Typická čarodějnice je dle uvedené autorky osobou starší padesáti let.⁷⁹ Skepticky se ovšem k samé možnosti blíže definovat *typische Hexe* staví Lyndal Roper, neboť žádný takto zpětně konstruovaný stereotyp nepovažuje, po mém soudu velmi správně, za dostatečně vhodný.⁸⁰ Taktéž Brian Levack uvádí: „*There was no one stereotype of the European witch, and even within specific localities witches did not conform to a single social profile.*“⁸¹ Tento názor potvrzuje kupříkladu výzkum provedený v oblasti mohučského kurfiřtství Herbertem Pohlem. Autor dochází v komparaci s Evou Labouvie k odlišným

76 Pro Island se jedná konkrétně o 90 %, v případě Estonska se předpokládá 60 %. *Einleitung*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 10. Rovnováhu mužských a ženských obětí vykazuje pak Finsko. Toto bývá interpretováno skrze silnou šamanistickou tradici, která byla spojována s muži.

77 Kupříkladu proslulý *Zauber-Jackl-Process* v arcibiskupství salzburškém, kde 80 % obětí tvořili muži, respektive osoby mužského pohlaví, často chlapci. K tomu v současnosti nejlépe G. MÜLLER, *Zwischen Justitz a TÝŽ, Hexenpolitik und Hexenverfolgung im Land Salzburg*, in: H. Dienst (Hg.), *Hexenforschungen*, s. 261–270; dále W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 62. Pro celou německou říšskou oblast uvádí Lyndal Roper podíl mužů kolem 20 %. L. ROPER, *Hexenwahn*, s. 20.

78 Hansjörg RABANSER, *Hexen- und Zaubereiverfolgung in Tirol. Neue Forschungsergebnis*, in: H. Dienst (Hg.), *Hexenforschung*, s. 87–88.

79 E. LABOUIE, *Zauberei*, s. 173, 176.

80 „*Es fällt schwer, unter denen, die verurteilt wurden, allgemeine Muster zu erkennen, kein Schema erfasst alle Fälle.*“ L. ROPER, *Hexenwahn*, s. 20.

81 B. P. LEVACK, *Introduction*, in: TÝŽ (ed.), *Witchcraft in early modern Europe and colonial America*, Oxford, 2013, s. 3.

závěrům, neboť pro stanovenou oblast převažují mezi vyslychanými osoby vdané či ženaté.

V neposlední řadě upadají v podezření z čarodějnictví také ženy přicházející do nového geografického či sociálního prostředí na základě sňatků. Tezi o primárním zaměření na porodní báby, na něž upozorňuje i proslulý spis dominikánského mnicha Henricuse Institorise *Kladivo na čarodějnice*, již v současnosti nelze považovat za platnou.⁸² Nicméně nelze popřít, že příslušníci určitých povolání upadali do podezření častěji, zejména léčitelé a léčitelky, především nebyli-li ve svém konání úspěšní, nebo pastýři. Obecně tedy: „*In theory almost anyone could be suspected of witchcraft, but in practice certain types of people were particularly likely to be.*“⁸³

Na straně druhé, minoritní podíl mužů v celkových součtech obětí a naopak zcela evidentní převahu žen mezi popravenými reflektoval v jedné ze studií Erik Midelfort následujícím způsobem: „*In einem gewissen Sinne waren die Hexenprozesse ein Krieg gegen die Frauen.*“⁸⁴ Jedná se však o výrok přinejmenším problematický, neboť nelze hovořit primárně o pronásledování žen, ale o pronásledování žen v určité symbolické rovině.⁸⁵ Feministicky orientované práce však předesílají zpravidla linii o sexuálně-agresivně-maskulinní raně novověké společnosti orientované proti ženám. Příspěvky ovlivněné radikálním feminismem hovoří přímo o genocidě žen skrze patriarchální společnost.

82 „*eine Hebamme wurde in keinem saarländischen Herrschaftsgebiet als Hexe hingerichtet*“ E. LABOUVIE, *Zauberei*, s. 180. V této souvislosti také doplňuji: k dané problematice publikují Gunnar HEINSOHN – Otto STEIGER, *Vernichtung der weisen Frauen, Beiträge zur Theorie und Geschichte von Bevölkerung und Kindheit*, Herbstein 1985. Jedná se o interpretaci pronásledování čarodějnic a kouzelnic skrze údajnou snahu vládnoucích vrstev urychleně znovu zalidnit oblasti Evropy po morových ranách 14. a 15. století. Těto populační strategii však brání moudré ženy, znalé antikoncepčních metod i způsobů vyhnání plodu. Právě z tohoto důvodu se hněv vrchností obrací proti jmenované skupině obyvatel, respektive obyvatelek, které se skrze označení za čarodějnice pokusí následně vyhubit. Teze zmíněných autorů byly označeny za nevědecké a zcela věrohodně vyvráceny. Zásahu na tomto má především Günter JEROUSCHEK, *Diabolus habitat in eis, Wo der Teufel zu Hause ist. Geschlechtlichkeit im rechtstheologischen Diskurs des ausgehenden Mittelalters und der frühen Neuzeit*, *Rechtshistorisches Journal* 9, 1990, s. 301–329. K problematice moudrých žen též heslo Waltera Rummela na *historicum.net*, dostupné na: URL: < https://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Weise_Frauen_al/html/artikel/1672/ca/70e72a35fc4f6165c2892ce842ce90ab/ > [cit. 24. 6. 2017].

83 Edward BEVER, *Popular witch beliefs and magical practice*, in: B. P. Levack (ed.), *Witchcraft*, s. 53.

84 Erik MIDELFORT, *Alte Fragen und neue Methoden in der Geschichte des Hexenwahns*. In: Dieter R. Bauer – Sönke Lorenz (Hgg.), *Hexenverfolgung. Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Würzburg 1999, s. 23.

85 Vedle často uváděné svárlivosti, nestálosti a nebezpečnosti pro spásu duší mužů skrze svody k tělesnému hříchu, byla ženám přisuzována též schopnost komunikace se světem duchů a démonů, což se stává později vhodným přemostěním ke styku s ďáblem. Na mužském protějšku k tomu spočívá tíha prvotního Evina hříchu, v neposlední řadě je zmiňován životní prostor ženy, spojený s péčí o domácnost, poskytující vhodnou příležitost k čarám, kupříkladu v podobě otravy pokrmů pro okolní osoby i hospodářské zvířectvo.

Sexuální násilí mužů proti ženám vyplývající ze strachu z atypických žen se pro tento směr bádání stává stěžejním interpretačním prvkem.⁸⁶ Začasté je také zdůrazňována skutečnost, že tvůrci zákonů, démonologové, inkvizitoři i soudci byli mužského pohlaví.⁸⁷

Nicméně tento feministický směr je orientován velmi monokauzálně. Majoritní podíl žen mezi oběťmi pronásledování bývá v současnosti vysvětlován především skrze sdílený duální systém vidění světa, kde muž představuje světlou a žena temnou stranu spojenou se zlem. Svět binárních protikladů se poté projektoval do postavení ženy, která byla pojmána jako protiklad dobra a tedy i muže, jenž dobro reprezentoval.⁸⁸ Stuart Clark k tomuto uvádí: „*we start not by asking ourselves why women were associated with witchcraft, but why contemporaries associated witchcraft with women.*“⁸⁹ Obraz čarodějnice byl zároveň protipólem obrazu dobré manželky a matky. V této souvislosti připomínám často citovaný výrok historičky Christiny Lerner: „*witchcraft had been a crime which was sex-specific rather than just strongly sex-related*“.⁹⁰ Podstatnou roli v případě denunciací zastávala i generační paměť. Dědičnost magických schopností, *Hexenkraft im Blut*, se předpokládá, jak nutno připustit, především v linii ženské.

S ohledem na podíl mužských a ženských obětí lze u některých regionálně zaměřených monografií a studií rozlišovat také mezi obviněním z čarodějnictví a kouzelnictví. Konkrétně pro oblast Tyrolska se uvádí převažující podíl mužů v rámci obvinění z kouzelnictví, naopak ovšem dvojnásobný počet žen při obvinění z čarodějnictví.⁹¹ Nejedná se však o jediný rozdílný aspekt. O souvislostech vztahujících se k odlišným představám spojeným s mužskou a ženskou rolí ve společnosti hovoří Ingrid Ahrend-Schulte. Pro říšské hrabství Lippe uvádí, že obvinění z čarodějnictví se až do 17. století prakticky vůbec nevztahovalo na muže. Po roce 1600, kdy v této oblasti dochází ke změně,

86 Mezi přední osobnosti tohoto směru patří Erika Wissenlinck. Erika WISSENLINCK, *Hexen, warum wir so wenig von ihrer Geschichte erfahren und was davon auch noch falsch ist. Analyse einer Verdrängung*, München 1989. K feministicky orientované historiografii v širším kontextu podrobněji viz Alison ROWLANDS, *Witchcraft and gender in early modern Europe*, in: B. P. Levack (ed.), *Witchcraft*, s. 450–453.

87 Naproti tomu, byly to častěji ženy, kdo se účastnily procesů nejen jako denuncované, ale taktéž, což je zajímavé, jako denunciátorky.

88 Elspeth WHITNEY, *The witch „she“ / the historian „he“*. *Gender and the historiography of the European witch-hunts*, in: Michael David Bailey (ed.), *Magic and Witchcraft: critical concepts in historical studies* 4, Major issues and theoretical approaches, London 2014, s. 127. Studie byla poprvé otištěna v roce 1995.

89 S. CLARK, *Thinking*, s. 109.

90 Christina LARNER, *Crimen exceptum? The Crime of Witchcraft in Europe*, in: Brian P. Levack (ed.), *Witch-Hunting in Early Modern Europe, General Studies*, Vol. 3, New York – London 1992, s. 100. Z dalších prací této badatelky viz TÁŽ, *Enemies of God. The Witch-hunt in Scotland*, London 1981.

91 H. RABANSER, *Hexenverfolgung*, s. 90.

je ovšem patrná následná diskrepance mezi aspekty ženského a mužského čarodějnictví. Magické umění žen se vztahuje především ke škodlivému kouzelnictví, což je obecně pojímáno jako součást jejich strategie konfliktu. Mužskou doménou je naopak fyzická síla, muži se v procesech obecně vztahují k moci vlkodlaků. Ačkoli tedy procesy v této oblasti staví v počátcích pouze na obviněných z řad žen, znovu se objevuje postupná transformace či obohacení představ spojených s nařčením z čarodějnictví či kouzelnictví ve spojení s postupným postihováním mužské části populace.

Jak již bylo nastíněno výše, pro rostoucí podíl mužských obětí v průběhu konkrétní vlny pronásledování i v průběhu perzekucí obecně je důležitým prvkem přijetí konstruktů čarodějnického sabatu. S ohledem na sexuální výstřednosti na sabatech upozorňuje například Ahrend-Schulte pro hrabství Lippe také na spojení mezi narušováním sexuálních norem na nočních shromážděních a postupnou přináležitostí mužů k ďábelskému společenství.⁹² Z mužů, především z řad těch, kdo jsou obviněni z čarodějnictví a zastávají v reálném životě vysoké posty, se stávají králové sabatu, též označovaní za *Hexenmeister – Patronus sagarum*.⁹³ Nižší postaveným mužům a mladším chlapcům, jsou-li obviněni, je připisována role hudebníků na nočních shromážděních. Uvedené souvisí opět s jejich aktivitami v reálném životě, kdy obdobnou funkci zastávají v rámci venkovských slavností.⁹⁴ Na základě některých studií lze tedy konstatovat, že podíl obětí z řad mužů stoupá jak v déletrvajících procesech, tak v obecnější rovině v 17. století, především v jeho druhé polovině.⁹⁵

Jakkoli imaginace raného novověku, jak dosvědčují obrazy a rytiny, spojovala obraz čarodějnické sekty s obrazem ženy, nebyly tyto v žádném případě jediným terčem perzekucí. Čím rychleji a prudčeji se rozšířila vlna pronásledování, tím rychleji se dostávali do podezření i osoby nedopovídající domnělé postavě *typické čarodějnice*,⁹⁶ reprezentované v literatuře dlouhou dobu postarší, o samotě žijící ženou, často k tomu s rodokmenem

92 Ingrid AHREND-SCHULTE, *Die Zauberschen und ihr Trommelschlager. Geschlechtsspezifische Zuschreibungsmuster in lippische Hexenprozessen*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, především s. 123, 124 a 129.

93 Rita VOLTMER, *Witch-Finders. Witch-Hunters or Kings of the Sabbath? The Prominent Role of Men in the Mass Persecutions of the Rhine-Meuse Area (Sixteenth-Seventeenth Centuries)*, in: A. Rowlands (ed.), *Witchcraft and Masculinities*, s. 74–99.

94 A. ROWLANDS, *Not „the Usual Suspects“? Male Witches, Witchcraft, and Masculinities in Early Modern Europe*, in: Alison Rowlands (ed.), *Witchcraft and Masculinities*, s. 5.

95 O uvedeném vypovídají, vedle již uvedených, také studie Petr Arnold HEUSER, *Die kurkölnischen Hexenprozesse des 16. und 17. Jahrhunderts in geschlechtergeschichtlichen Perspektive*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 133–174; dále Rolf SCHULTE, *Hexenmeister: Mänliche Opfer der Hexenverfolgung, Realitäten und Rezeption*, in: K. Moeller – B. Schmidt (Hgg.), *Realität und Mythos*, s. 201–224.

96 Přistoupíme-li na tento model jako na výchozí, avšak pouze s ohledem na obsahovou jasnost textu na tomto konkrétním místě.

zahrnujícím předky čarodějnice a čarodějníky. Od takovýchto osob se nicméně může pronásledování skutečně v začátcích rozbíhat, avšak s narůstající razancí honů pozorujeme v některých oblastech tendence postihovat osoby směrem k vyšším vrstvám společnosti, včetně osob mužského pohlaví.⁹⁷

Rozdílné úhly pohledu i přístupy k pronásledování čarodějnické sekty včetně otázky, jakým způsobem vysvětlit vyšší podíl žen mezi oběťmi perzekucí, vyplývají právě z oné variability a plurality tohoto dějinného fenoménu. Ženám, jak bylo ukázáno, nepatřil vždy a ve všech oblastech rozhodující podíl mezi obviněnými nebo odsouzenými osobami. Zabýváme-li se problematikou čarodějnických a kouzelnických procesů, nemůžeme v žádném případě opomínat místní i časovou podmíněnost víry v magii i v existenci osob, jež jsou služebníky ďábla. Koncept čarodějnické sekty ve smyslu sdruženého zločinu čarodějnictví neslavil úspěchy u všech vrstev obyvatelstva, ani ve všech oblastech Evropy, případně Nového světa. Především na základě regionálně orientovaných prací lze mít za to, že vlastní uplatnění některých prvků tohoto komplexního deliktu, zejména pak sabatu, zvyšovalo potenciál, který mohl v důsledku vést k transferu podezření z ženských na mužské účastníky procesů. Znovu však zdůrazňuji, že verifikace uvedené teze, a nejen teze této, musí vycházet z důsledné badatelské práce uskutečněné v konkrétní časové i geograficky ohraničené oblasti.

Pronásledování = výnosný program vládnoucích vrstev?

Neméně důležitá otázka spočívá ve vyhledání hybatele, respektive iniciačního momentu perzekucí. Hnacím motorem pronásledování se na základě výzkumů v posledních třiceti letech nestávaly pouze elity, vládnoucí vrstvy, toužící se pomocí tohoto prostředku udržet u moci, jak neustále v absolutní formě a dobově podmíněně zdůrazňoval Bedřich Šindelář.⁹⁸ V současnosti se zdá, že častěji byla hybatelem venkovská či městská společnost domáhající se ochrany svého života i majetku. Iniciativa vychází v takovém případě *zdola*, od obyvatelstva. Požadavek rychlého zákroku proti čarodějníkům vznášený k vrchnosti může být předložen kupříkladu formou petice přímo zeměpánu. Podle Gerharda Schormanna takovéto písemné žádosti a stížnosti nesou v sobě i latentní hrozbu. V případě, kdy nebude požadavkům poddaných vyhověno, mohou se rozhodnout k opuštění území, což pochopitelně znamená ekonomické ztráty.⁹⁹ Participace obyvatelstva na pronásledování se pochopitelně stávala nezbytnou, byť dříve v domácí historiografii opomíjenou složkou,

97 G. SCHWERHOFF, *Vom Alltagsverdacht*, s. 367.

98 Např. B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 220.

99 G. SCHORMANN, *Hexenprozesse*, s. 56–57.

bez níž prakticky nelze procesy uskutečnit. Konečně i sama udání pocházela právě z řad komunity, v níž byla podezřelá osoba více či méně integrována.

Pokud bylo konkrétní pronásledování skutečně rozpoutáno ze strany obce, docházelo v některých případech ke zřízení vlastního vesnického čarodějnického výboru, personálně obsazeného povětšinou nepřilíši vzdělanými členy kolektivu. Takto zřízené lidové justice aplikovaly poměrně volně torturu, navíc nemusel být teritoriální zeměpán schopen výbory dostat pod kontrolu. Postoj vrchnosti vůči těmto jednotkám býval s ohledem na absenci dohledu negativní. Nicméně samo obyvatelstvo nejedlo již v této fázi přílišný zájem pronásledování zastavit, tím méně pak propustit osoby již zadržené. Nařídila-li svrchovaná a legitimní soudní instance, nadřízené úřady či univerzity skrze dobrozdání osvobození obviněných osob, obávala se naopak vesnická, často samozvaná komise možné msty ze strany vyslychaných, cítila se zcela reálně fyzicky ohrožena na zdraví a majetku.¹⁰⁰ Propuštěnou osobu totiž zpravidla považovala za skutečného čarodějníka či čarodějnicu schopného uškodit. Ústředním bodem obvinění před lidovou justicí se stávalo, jak patrně, škodlivé čarodějnictví, případně prosté kouzelnictví, neboť právě toto konání hodnotilo obyvatelstvo jako primárně nebezpečné. V rámci neuposlechnutí nařízení nadřízených legitimních instancí lze pozorovat též lynče. Na tento způsob zásahu obyvatel připadá pravděpodobně značný díl obětí. Pro oblasti Polska a Ukrajiny se dříve hovořilo o možnosti, kdy celá polovina všech obětí byla popravena právě prostřednictvím lynče.¹⁰¹

Vedle podob lidové justice existují pochopitelně pronásledování iniciovaná a podporována shora,¹⁰² avšak i zde se stává kooperace se širokými vrstvami obyvatelstva nutnou podmínkou pro úspěch takového konání. Na tomto místě připomínám tzv. čarodějnické biskupy, *Hexenbischöfen*.¹⁰³ Ti v diecézích Bamberg, Mohuč, Kolín, Trevír či Würzburg schvalovali skutečně rozsáhlá pronásledování čarodějnic. Z toho největší počet obětí lze zaznamenat pro kurfiřtství kolínské,¹⁰⁴ zejména za vlády arcibiskupa Ferdinanda Bavorského, bratra perzekucím čarodějnic neméně nakloněného Maxmiliána I. Bavorského.

100 H. RABANSER, *Hexenverfolgung*, s. 95.

101 Tento předpoklad, vyslovený Januszem Tazbirem, uvádí W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 33–34.

102 V tomto duchu, především s ohledem na aktivitu lokální vrchnosti či vysokých úředníků K. LAMB-RECHT, *Hexenverfolgung*, s. 116, 403.

103 W. BEHRINGER, *Hexenverfolgung in Bayern*, s. 27.

104 Wolfgang Behringer udává pro kolínskou arcidiecézi až 2000 obětí v letech 1626–1635. Stejný počet popravených má též kurfiřtství Mohuč, a to za léta 1590–1630, Würzburg poté 1200 exekucí mezi roky 1616–1630, v identickém období pro Bamberg 900 obětí. Nejnižší počet pro léta 1581–1595 vykazuje oblast trevírská, 350 popravených. Převzato z W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 61. Shodný počet obětí pro kurfiřtství kolínské udává též H. POHL, *Zauberglaube und Hexenangst*, s. 41. Bedřich Šindelář pak v případě Bambergu a Würzburgu udává čísla nižší, avšak v kratším časovém úseku. B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 153.

Podpora pronásledování ze strany biskupů bývá interpretována skrze striktní výchovu v duchu rekatolizace, včetně značné kajicnosti doby.¹⁰⁵

Na základě právě uvedeného nelze tedy jednoznačně přistoupit na tvrzení, že pronásledování čarodějnů a čarodějnic bylo plně v kompetenci vládnoucích vrstev a dělo se pouze na základě jejich rozhodnutí. Soudobé bádání se naopak přiklání k tvrzení, že perzekuce probíhaly častěji na základě tlaku *zdola*, nikoli *shora*. I zde ovšem spatřujeme limity v užití generalizovaných vzorců.

Co se dotýká vnímání perzekucí, především pak řetězových pronásledování, jakožto prostředku obohacení soudců i zeměpánů, ve značné části případů nelze hovořit o přílišné výnosnosti: „*Most convicted witches were so poor that the confiscation of their goods met only a fraction of the cost of their trial.*“¹⁰⁶ Konfiskace majetku jako takové navíc nelze doložit ve všech oblastech. Za zmínku stojí taktéž skutečnost, že ještě hrdelní řád císaře Karla V. *Constitutio Criminalis Carolina* z roku 1532 konfiskace majetku zakazoval.¹⁰⁷ Na straně druhé, v některých oblastech Slezska podle mínění Karen Lambrecht k obohacení nejen docházelo, ale z procesů se mohl přímo stát značně výnosný byznys. Upozorňuji nicméně na shrnující pasáže monografie, kde Lambrecht připouští, že samo obohacení není pro spuštění procesů rozhodující.¹⁰⁸

Důležitou, avšak ne vždy uspokojivě objasněnou otázkou jsou náklady spojené s vedením jednotlivých procesů. Tyto náklady nemuseli nutně finančně pokrýt sami obvinění, tím spíše, pocházeli-li z nemajetných vrstev. Zaznamenáváme totiž i jejich úhradu z příjmů příslušné městské či jiné pokladny.¹⁰⁹ Případné fiskální zájmy vrchností tedy nedošly vždy svého naplnění, ne vždy se o něco podobného vůbec usilovalo.¹¹⁰ Nemuselo být, s ohledem na majetkové zázemí obviněných, ani reálně možné se takto stanoveného cíle dobrat. Kupříkladu pro oblast sárskou uvádí Eva Labouvie, že 77 % všech obviněných z čarodějnictví a kouzelnictví žilo na hranici chudoby.¹¹¹ Ačkoli tezi dotýkající se obohacení nelze pro určité oblasti v žádném případě zcela odmítnout, zároveň není

105 Wolfgang BEHRINGER, „*Germania, matka tolika čarodějnic*“, *uprostřed perzekucí*, in: Robert Muchembled (ed.), *Magie a čarodějnictví*, s. 67.

106 R. BRIGGS, „*Many reasons why*“, s. 60.

107 *Constitutio Criminalis Carolina*, hrdelní řád císaře Karla V. z roku 1532. Platnost *Caroliny* byla ovšem s ohledem na Salvátorskou klauzuli pouze subsidiární.

108 K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, s. 139. V případě obvinění nemajetných osob mohou být též náklady přeneseny na zadržené z řad majetných občanů. Tamtéž, s. 160.

109 Karen Lambrecht v tomto případě hovoří o městě Jägerndorf (Krnov). Tamtéž, s. 142.

110 Kupříkladu případné zisky z konfiskátů po odsouzených nešly již v arcidiecézi kolínské do kurfiřtské pokladnice, ale od konce 16. století byly zasílány na dobročinné účely. H. POHL, *Zauberglaube und Hexenangst*, s. 292.

111 E. LABOUVIE, *Zauberei*, s. 177. Obohacování se vrchností na majetku popravených vylučuje dále pro oblast Tyrolska H. RABANSER, *Hexenverfolgung*, s. 93.

možné tento vliv přeceňovat, neboť i v případech, kdy profit z procesů předpokládáme, nestal se tento prvek zřejmě rozhodujícím motivem rozpoutání pronásledování, spíše jeho průvodním primárně nezamýšleným aspektem. I v případě teorie obohacení se na perzekucích musí badatel zpravidla konstatovat, že jím předložené výsledky jsou odvislé od zvoleného regionu, přičemž každá další lokalita vyžaduje samostatný vědecký přístup. Až na základě jednotlivých studií bude možné přistoupit ke komparaci a nadregionálnímu zhodnocení výsledků.

Tortura jako nástroj *fabrikace* čarodějnic?

Součástí tzv. *Soldan-Heppé paradigm*¹¹² byla mimo jiné teze dotýkající se tortury. Autoři ji označili za „*die eigentliche Seele des ganzen Prozessverfahrens*“.¹¹³ Je samozřejmě jen těžko zpochybnitelnou skutečností, že právo útrpné hrálo v procesech s čarodějnicemi a kouzelnicemi důležitou roli. Problematizovat však lze jistou absolutizaci této složky procesů a její následné vztažení na jeden každý případ. K tomu přistupuje tendence považovat čarodějnictví za určitou formu „superzločinu“, za *crimen exceptum*, výjimečný zločin vyžadující speciální zacházení. S tím souvisí odvolání se na častou absenci reálných důkazů, přičemž tu je podle starší historiografie nezbytné kompenzovat jasným doznáním obviněné osoby. Jak ovšem zcela správně upozorňuje Marianne Sauter, tortura byla důležitou součástí procesů, avšak nikoli pouze procesů s čarodějnicemi.¹¹⁴ S obdobnou tvrdostí se postupovalo proti vrahům, žhářům či lupičům. Je samozřejmě také zapotřebí reflexe individuálního přístupu jednotlivých soudů co do tvrdosti výslechu a porušování, či naopak dodržování norem. V otázkách, které se dotýkají perzekucí čarodějnické sekty, nelze opomínat, že „*witch trials are not, then, synonymous with the death sentence*“.¹¹⁵ Ne každý proces doprovázela tortura, tím méně pak svévolná, následovaná uložením kapitálního trestu.

Shodného názoru jako Marianne Sauter je kupříkladu Robert Zagolla,¹¹⁶ který vedle tvrzení, že fanatická tortura je pouze produktem nekonečné fantazie některých autorů, připomíná, že k čarodějnickým a kouzelnickým procesům docházelo v různé intenzitě také v zemích, kde mučení netvořilo běžnou složku procesů obecně. Jmenovitě v tomto

112 K tomuto podrobněji viz pozn. č. 1 v této studii.

113 H. HEPPE, *Soldan's Geschichte*, s. 355.

114 M. SAUTER, *Hexenprozess*, např. s. 71–75. V domácí historiografii se pak této otázky dotýká Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin a šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

115 R. SCHULTE, *Man*, s. 37.

116 Robert ZAGOLLA, *Folter und Hexenprozess. Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Rostock im 17. Jahrhundert* (Hexenforschung 11), Bielefeld 2007.

kontextu uvádí Anglii a Dánsko.¹¹⁷ Dále upozorňuje na nebezpečí, kdy na základě starší literatury může čtenář dospět k mylnému názoru, že tortura byla aplikována primárně u procesů s čarodějnicemi a dokonce působila jako jejich základní předpoklad.¹¹⁸

V pracích dotýkajících se čarodějnictví a kouzelnictví, přičemž práce Josefa Kočího a Bedřicha Šindeláře nejsou výjimkami, se často setkáváme s výtyky kritiků procesů či kritiků tortury, avšak zapomíná se, že ačkoli se často jedná o odpůrce silné aplikace tortury obecně, jsou jejich výtky zpravidla vztahovány právě k případům perzekucí osob obviněných z čarodějnictví či kouzelnictví. Robert Zagolla tuto skutečnost dokládá na příkladech Benedicta Carpzova a Johannese Brunnemanna: „*aber man kann nicht ignorieren, dass Carpzov nur nebenbei und Brunnenmann keineswegs ausschließlic von Hexenprozessen spricht.*“¹¹⁹

Nejčastěji jsou v případech uložení tortury zmiňovány kruté postupy vybočující z rámce „běžného mučení“. Právo útrpné, zejména v případech čarodějnictví a kouzelnictví, je často vnímáno velmi zkresleným prismaticem excesivního až bezuzdného mučení. Nedá se však předpokládat, a ani to nelze věrohodně pramenně doložit, že tortura byla u obviněných z čarodějnictví aplikována extrémnějším způsobem ve srovnání s delikty jinými. K tomu přistupuje individualita jednotlivých soudců, kteří zřejmě jednali na základě své dosavadní zkušenosti.¹²⁰

Myšlenkový horizont, ve kterém se pohybujeme dnes, nás obecně pobízí přistoupit na tvrzení, že téměř všichni obvinění z čarodějnictví a kouzelnictví, ne-li přímo absolutně všichni, byli nevinými. V kontrastu k uvedenému stojí naopak tendence vnímat za v principu vinné ty, kdo se dopustili žhářství, vraždy či krádeží, tedy zločinů, které považujeme za zcela myslitelné.¹²¹ V této souvislosti se objevují texty interpretující užívání tortury skrze absenci materiálních důkazů s tím, že zločin byl nereálný a tudíž bylo nutné získat přiznání všemi prostředky. Toto tvrzení ovšem neodpovídá skutečnosti, neboť pro rané novověkou společnost byl zločin čarodějnictví objektivně existujícím deliktem. Mučení obviněného tedy nemělo dokládat realitu čarodějnictví, ale nanejvýš jeho vlastní výkon. Zagolla uvádí, že na základě dochovaných pramenů lze usuzovat na funkci tortury jakožto nástroje hledání pravdy, nikoli donucovacího prostředku.¹²² Naopak teorii

117 Robert ZAGOLLA, *Die Folter: Mythos und Realität eines rechtsgeschichtlichen Phänomens*, in: K. Moeller – B. Schmidt (Hgg.), *Realität und Mythos*, s. 146.

118 R. ZAGOLLA, *Folter und Hexenprozess*, s. 9.

119 R. ZAGOLLA, *Die Folter*, s. 135.

120 Přesná pravidla ukládání tortury, včetně rozdělení na stupně, přináší vlastně až hrdelní řády habsburských panovníků Josefa I. a Marie Terezie *Constitutio Criminalis Josephina* z roku 1707, *Constitutio Criminalis Theresiana* z roku 1768.

121 R. ZAGOLLA, *Die Folter*, s. 146.

122 R. ZAGOLLA, *Folter und Hexenprozess*, s. 25. Nicméně, formálně měla inkviční důkazní teorie přece jen torturu spíše za nástroj k vynucení přiznání.

dotýkající se práva útrpného jako prostředku disciplinace jednotlivců státem považuje za přecenění úlohy tortury a argumentuje tím, že se tohoto procedurálního nástroje užívalo nejčastěji v uzavřených prostorách mimo oči veřejnosti.¹²³

Moderní historiografie stojí podle tvrzení Zagolly na myšlence, že čarodějnictví bylo výjimečným zločinem.¹²⁴ Je však otázkou, zda se autor nedopouští ve své snaze nalomit jeden z pomyslných pilířů bádání přílišné generalizace. Opět připomínám, že to, co je platné pro jím studovanou oblast, nemusí platit beze zbytku, a tím méně pak na odlišných místech Evropy. To však nemění nic na skutečnosti, že závěry předložené Marianne Sauter a Robertem Zagollou jsou nesmírně podnětné a předesílají další cenné úhly pohledu. Další výzkumy jistě mohou jejich práci podpořit. Dá se předpokládat, že ani v českém a moravském prostředí, s ohledem na stránky dochovaných smolných knih, nebyla raně novověká justice natolik krutá, jak se často soudí, ač, připustíme, tortura zůstávala v rukou soudců mocným nástrojem vhodným k případnému zneužití. Věřím nicméně, že upozorňovat na limity absolutizace této složky v rámci soudních procedur, a to zejména v případech procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi, je pro interpretaci historiků podstatné a důležité.

Závěrem

Je zapotřebí zcela jasně zdůraznit skutečnost, že ne každé podezření či přímo obvinění z čarodějnictví nebo kouzelnictví vedlo v oblastech západní Evropy, o nichž vypovídají zde rozebírané práce především, nutně k rozsáhlému pronásledování. Právě ona variabilita a pluralita příčin i kauzálních řetězců činí interpretaci jednotlivých pronásledování velmi obtížnou, přičemž je i za současného stavu bádání stále nadmíru problematické přistoupit k relevantním generalizacím. Ne každý proces doprovázela tortura, a tím méně tortura excesivního charakteru, nebo ziskuchtivost teritoriálních pánů podporovaná nenávisť patriarchální společnosti vůči ženskému pohlaví. Nelze také stavět do jedné linie čarodějnické procesy, rozsudky smrti a inkvizici.

V textu výše byly samozřejmě zmíněny pouze vybrané publikace a problematizovány pouze některé aspekty dotýkající se fenoménu čarodějnických a kouzelnických procesů. Publikační i teoretická šíře je mnohem rozsáhlejší a dalece přesahuje možnosti této studie. Nutno však uzavřít, že česká historiografická produkce k tomuto tématu nereflktuje dostatečně aktuální stav bádání v jazykově německém a anglickém prostoru (neboť ten je aktuálně nejzásadnější) a z tohoto důvodu přežívají u nás v otázkách čarodějnictví

123 Tamtéž, s. 38–40.

124 Tamtéž, s. 165.

a kouzelnictví do jisté míry stereotypní, jednorozměrné a z obecného hlediska také překonané koncepce. Věřím však, že výše uvedené ilustruje značný badatelský potenciál zde zkoumané problematiky, možnosti revize dosavadních závěrů domácí historiografie ve velmi rychle se rozvíjející oblasti bádání i potenciál pramenného materiálu, jemuž lze klást nové otázky.

Summary

Witch Trials and Sorcery Processes in Foreign Historiography: New Perspectives and Angles of View

The present study dealing with the historiographical foreign production related to the issue of processes with witches and female sorcerers sets a goal to make the Czech historiography familiar with terminology, concepts and methodological approaches in this field of research. The attention is mainly paid to the development of linguistically German and English research within approximately the last thirty years. The text then indirectly implies the distinction between the contemporary domestic and foreign research, when the domestic research shows a certain degree of delay in comparison with the relatively rapid and fundamental development of historiography paying attention, in the international field, to the persecution of persons accused of using magic or the direct connection with the devil.

In this study, I tried not only to describe my own development of research, i.e. the gradual changing of individual theories or approaches to the subject using other scientific disciplines, such as anthropology, ethnology, psychology or art history, but also main monographs and studies by leading world experts. Both the development of knowledge related to the research of the persecutions of the so-called witch sect and the gradual geographical and thematic expansion, which increasingly involves not only the European

but most recently also the African or Asian regions, are reflected. The thematic extension, among other things, can be seen in the shift of interest from female victims to male and child participants of the processes.

In this context, it is also necessary to add that besides the overview of the development of the research, I have also chosen some topics which I consider, in view of the contemporary state of Czech historiography in the field of persecution, essential and suitable for revision or innovation based on the knowledge presented by scientists at present. These are, above all, to a certain extent stereotypically adopted constructions. In the text, therefore, I concentrate on some of the significant questions connected, for example, with the role of torture in witch and female sorcery processes. I also deal with the question whether the processes themselves can be described as a profitable programme of ruling strata. Partly I answer these questions through the new results of historiography beyond the borders of the republic. I believe that making the results of the international research accessible will help to renew the interest in witch and sorcery processes in the Czech lands.